

Kutadgu Bilig’de İktidar İnşası ve İnşa Sürecinin Devlet İşleyişine Etkileri

Osman ÖZLÜ
Erciyes Üniversitesi
ozluosman@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0500-3254

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1673200

Geliş Tarihi: 10.04.2025

Revize Tarihi: 17.02.2026

Kabul Tarihi: 18.03.2026

Atıf Bilgisi

Özlü, O. (2026). Kutadgu Bilig’de iktidarın inşası ve bu inşa sürecinin devlet işleyişine etkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 144-162.

ÖZ

Kutadgu Bilig, Türk-İslam eserleri arasındaki ilk ve en önemli temel eser olarak kabul edilmektedir. Eserde bilgi, akıl, zekâ, iyilik, kötülük gibi kavramların incellikle işlenmektedir. Bununla birlikte siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanlara yönelik devletin işleyişinde etkili olan iktidar merkezli bir düzen anlayışının da eserde ön planda olduğu görülür. Siyasal iktidar ile devletin özdeşleştirildiği bu süreçte, siyasal iktidar kutsallaştırılmıştır. Siyasal iktidarın düşünce tarzı, devletin işleyişine yönelik her alanda ön plana çıkarılmaktadır. İnsan ile devlet arasındaki ilişkilerde siyasal iktidarın her alana kayıtsız-şartsız hâkim olduğu bu edilgen toplumsal anlayış, devlet işleyişinde belirleyici haldedir. Eserde içkin halde olan bu düşünce tarzı, diğer Türk-İslam devletlerinde de etkili olmaya devam etmiştir. Eserle ilgili olarak pek çok çalışma olmakla birlikte Türk siyasal hayatında belirleyici hale gelen iktidar ile iktidar dışında kalan muhalefet dâhil diğer unsurların ilişkilerine yönelik bir düşünce tarzını ortaya koyan ve bunun siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanlara yönelik düzenleyiciliğini inceleyen doğrudan bir çalışma yoktur. İşte bu makale, bir taraftan lideratürdeki bu eksikliği doldurmaya ve düzeltmeye çalışırken, diğer taraftan da Kutadgu Bilig’de iktidar ile iktidar dışında kalan muhalefet dâhil diğer unsurlara yönelik devlet işleyişindeki iktidar merkezli yaklaşımın ne olduğunu irdelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, Devlet felsefesi, Siyasal iktidar, Muhalefet, Meşruiyet.

Power Construction in Kutadgu Bilig and the Effects of the Construction Process on State Functioning

ABSTRACT

Kutadgu Bilig is accepted as the first and most important basic work among the Turkish-Islamic works. In the work, concepts such as knowledge, reason, intelligence, goodness, and evil are treated with delicacy. In addition, it is seen that a power-centred understanding of order, which is effective in the functioning of the state in political, social and socio-economic fields, is also at the forefront of the work. In this process where political power and the state are identified, political power is sanctified. The way of thinking of the political power is brought to the forefront in every field for the functioning of the state. This passive social understanding, in which the political power unconditionally dominates every field in the relations between man and the state, is decisive in the functioning of the state. This way of thinking, which is immanent in the work, continued to be effective in other Turkish-Islamic states. Although there are many studies on the work, there is no direct study that reveals a way of thinking about the relations between the government, which has become decisive in Turkish political life, and other elements, including the opposition, which are outside the government, and analyses its regulation of political, social and socio-economic fields. This article, on the one hand, tries to fill and correct this deficiency in the literature, and on the other hand, it examines the power-centred approach in Kutadgu Bilig towards the power and other elements, including the opposition outside the power, in the functioning of the state.

Keywords: Kutadgu Bilig, Philosophy of state, Political power, Opposition, Legitimacy.

Giriş

Kutadgu Bilig, Türk siyasal kültürünün ve Türk dilleri araştırmalarının en önemli kaynaklarından. Türk-İslâm edebiyatının ilk şair ve düşünürü olarak bilinen Balasagun’lu Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınmıştır (Dilaçar, 1998; Develi, 2006). Türk yörelerinde asırlardan beri toplanarak şekillenen ahlâk, siyaset ve hukuka dair fikirlerin bir özeti, 11. asırdaki Türk kültürünün ise bir abidesidir (Arsal, 1947). Bu metin sıradan bir siyasetname olmadığı gibi devlet yönetimi kitabı da değildir. Kutadgu Bilig bilgi, akıl, zekâ, iyilik ve kötülük kavramları üzerinden, dünyanın faniliğini ve ahiretin bekasını vurgular. Aslında insanın var oluşunun nasıl ve neyle yüceltilebileceği üzerinde durur (Develi, 2006; Hâcib, 1985).

Türklerin Karahanlı, İlghanlı ya da Hakanî denilen devleti zamanında Hacib'in yazdığı Kutadgu Bilig, bir töre ve yasa kitabı olarak kabul edilir. Esas bakımından bir "siyasetname" (yönetim kuramı yazısı), bir "pendname" (öğüt yazısı), bir ütopya olmasının yanında aynı zamanda Türklerin belli başlı en önemli ilk yapıtıdır (Dilaçar, 1998). "Kişileri her iki dünyada Kut'a (saadete) erdirmeye yarayan bilgi" (Dilaçar, 1998), "mesut kılma ve devlet idare etme ilmi" (Arsal, 1947) anlamına gelir. Eserde "liderlere ve yurttaşlara düşen ödevler ve ahlak kuralları" (Dilaçar, 1998) bildirilirken daha çok bey güçlü kılınır. Bey ile devlet özdeşleştirilir. Bey, düzenin ve huzurlu yaşamının kaynağı kabul edilir. Bey dışındaki unsurlar pasifleştirilir, hatta düşmanlaştırılır. Devlet yönetiminin merkezinde Bey yer alır. Beyin yönetim tercihleri kaderci anlayışla kutsallaştırılarak topluma egemen kılınır. Beyin yönetsel açıdan ortaya koyduğu yanlış tercihlerinde bile insanlar bir hikmet arayışı içerisinde girer. İnsanların yanlış yönetsel tercihleri nedeniyle bu dünyada beye hesap sorma hakkı yoktur. Hesap sorma yeri bu dünyaya değil öteki dünyadır (Çilliler, 2016).

Kutadgu Bilig, Türklerin İslam'a geçtikten sonra kaleme alınan ilk ünlü edebi abidelerinden biri olmakla birlikte ilim dünyasına A. Jaubert tarafından tanıtılmıştır. Türk klasiklerinden biri haline gelmesi ve ortaya koyduğu bazı fikirler üzerinde ilgi duyulması ise 1870'deki H. Vambery'in "Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik" çalışması ile olmuştur (Chi-Huei, 1986). H. Vambery, Kutadgu Bilig'i "ilk defa olarak bize Türklerin içtimai ve idari durumlarına göz atmak imkânını veren eser" diye tahkim etmiştir (Kafesoğlu, 1980). Kutadgu Bilig, dört ana karakter arasındaki siyasî, ahlâkî, ictimai ve hukukî meseleler üzerine geçen diyaloglardan oluşmuştur. Her bir ana karakter belirli bir sosyal rolü ve değeri temsil etmiştir (Arsal, 1947; Arat, 1979): Hükümdar Küntogdi hukuku/doğru yasayı; Vezir Aytoldi saadeti; Vezir Ögdülmiş aklı/anlayışı; asetik Odgurmîş ise dünya işlerinin sonunu/akibeti (Doğan, 2002).

Hacib, eserin adından da anlaşılacağı üzere her iki dünyada insanları mutluluğa ulaştırmayı amaçlar. İdeal devletin nasıl olması gerektiğini ele alır. Büyük bir ileri görüşlülükle de Türk-İslam toplumlarının yapılanması üzerine önemli tavsiyelerde bulunur (Doğan, 2002). Devlet ve teşkilatı ile ilgili hususları "Sözümü dört şey: Kanun, kut, akıl ve akıbet üzerine söyledim" diyerek asıl gayesinin ne olduğunu dile getirir (Kafesoğlu, 1980). Eserinin konusunu ise ülküsel (ideal) devlet ve devlet başkanı, ülküsel yasa ve ülküsel yönetim oluşturur (Dilaçar, 1988). İdeal yönetimin kurulması, düzenlenmesi ve korunması noktasında hissettiği endişeler, onu devleti korumaya yöneltir. Devletin varlığına yönelik gördüğü tehditler karşısında devleti ve devletle özdeşleştirdiği beyi kutsallaştırır. İktidar merkezli bu düşünce tarzı, beyin gelişen endişelerini ve tabulaştırdığı (beka, dirlik, düşman gibi) korkularını egemenlik alanında hâkim kılar. İktidarın korunmasına yönelik baskı unsurlarını meşrulaştırır. İnsanların bedenlerine, ruhlarına ve düşüncelerine beyin düşünce tarzını zerk eder. İnsanlar bey ile aynı düşünceyi paylaşıyor (Özlü, 2023).

Eserin değerlendirilmesi sürecinde birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler analiz edilmiş, verilerin analizinde betimsel araştırma yöntemi ve metin analizi yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2016). Eserle ilgili olarak pek çok çalışma olmakla birlikte Türk siyasal hayatında belirleyici hale gelen bu iktidar merkezli yönetim ve düşünce tarzını konu alan ve düşünce tarzının siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanlara yönelik etkilerini inceleyen doğrudan bir çalışma yoktur. İşte bu makale, bir taraftan iktidar merkezli bir perspektif sunmak ve bu durumun siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik etkilerini incelemek suretiyle ilgili literatüre katkı sağlamaya, diğer taraftan da Türk siyasal kültürünün tarihsel köklerine mercek tutarak Kutadgu Bilig'deki siyasal iktidar ile iktidar için tehdit addedilen ve ötekileştirilen diğer unsurlara yönelik yaklaşımın ne olduğunu irdelemektedir.

Siyasal İktidarın İnşası: Otorite ve Meşruiyet

Çatışma ve işbirliği olgularıyla karmaşık bir bağlantı içinde olan siyaset; tarihin başlangıcından bu yana toplumsal ahengi sağlayan genel kuralların belirlendiği, korunduğu ve değiştirildiği bir faaliyet alanıdır. Geçmişten bugüne uzanan ve geleceği şekillendiren bu dinamik yapı, bireyin toplumsal varoluşunun en kritik boyutunu teşkil eder. Siyaset aynı zamanda devletin işleyişi üzerinden kamu düzenini inşa eder. Düzenin sürekliliğini tehdit eden eylemleri tanımlar ve söz

konusu ihlallere karşı uygulanacak yaptırımların hukuki çerçevesini de düzenler. Bu açıdan değerlendirildiğinde iktidar merkezli ve devlete odaklanmış olsa da siyasetin kökeninde iktidar mücadelesi devletin sahip olduğu gücü ve otoriteyi kullanma, inisiyatifi ele geçirme güdüsü vardır. İktidara sahip olan egemen güç, kendi düşünce tarzını toplumun ortak menfaati olarak diğer insanlara zorla kabul ettirir ve toplumsal alandaki rolleri de belirler. Devletin değer ve kaynaklarının dağıtımında belirleyici rol oynar (Heywood, 2006; Ertugay, 2012).

Türk siyasal hayatında da benzer bir siyaset tarzının etkili olduğu görülür. İktidar mücadelesini kazananın egemen güç olarak devleti yönettiği, iktidarı tehdit eden diğer unsurları ise ötekileştirdiği, düşmanlaştırıldığı ve de devletin dışına ittiği bir durum söz konusudur (Özlü, 2023). İktidara yönelik rekabet tarzı ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de çoğunluğunda benzer bir kültürün olduğu görülür. Öyle ki bu farklılık, toplumların siyasal kültürlerinin gelişmesini de etkiler (Enriquez, 2004). Enriquez’e (2024) göre iktidar, meşruiyetine yönelik inşa sürecinde örgütler kurar, örgütleri de yasalarla güçlendirir. Yasalara ve tahakkümüne karşı cezalandırabilme hakkını elinde tutar. Diğer insanların itaatini sağlayabilmek için de bir devletin varlığına ihtiyaç duyar. Devlet, iktidarın meşruiyetini insanlara zorla kabul ettirir ve iktidarın merkezde konumlandığı bir toplumsal kültür inşa eder (Çetin, 2012).

Freud’a (2017) göre insanlar ortak bir projeden hareketle düşünebilir ve ancak bu projeye bağdaşıklık kazanabilir. Siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanlarda insanların ortak bir düşünce yapısını gerçekleştirecek belirleyici unsur da siyasal iktidar (lider/bey)dır. Toplumsal grupların lidersiz olamayacağı iddiasından hareketle iktidar, kendisine tehdit arz eden diğer unsurları sistemin dışında bırakır. Öyle ki iradesini kabul ettirme adına insanların temel ihtiyaçlarını karşılamayı bile kendine görev olarak üstlen(ebil)ir. Bu süreçte de sıklıkla baba mitinden faydalanır (Çetin, 2015; Bayat, 2007; Aliyev, 2020; Enriquez, 2004; Bal, 2017; Ögel, 2010). Egemenlik alanında da aile içindeki işleyişe benzer bir rol dağılımı yapar. Bir baba gibi egemenlik alanındaki otoritesini tesis eder. Güçlü devleti kendi gücü ile ilişkilendirir. Her şeyi kontrol eden tek mekanizma haline gelir. Devlet işleyişinde ortaya çıkan yönetsel problemler dâhil her türlü aksaklıktan kendini münezzeh tutar. Suçu diğer unsurlara/rakiplerine yükler (Özlü, 2023; Evcimen, 1979; Turgut, 2014; Durç, 2010). Suçladığı tehdit unsurları üzerinden de meşruiyetini sağlar. Güç kullanma tekeli kendinde toplar. Egemenlik alanında gücünü sınırlandırabilecek bir merci bırakmaz. İktidar merkezli bu yönetim anlayışında devletin yetki sınırlarını iktidarın tercihleri belirler (Okutan, 2014).

İktidar kusursuzluğunu ve temizliğini rakipleri üzerine kurduğu müphemliklerle kutsallaştırır (Bauman, 2003). Siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanları kontrolü altına alır. Devletin kutsallaştırıldığı, devletle beyin şahsının özdeşleştirildiği bir toplumsal kabulü gerçekleştirir. İktidar, bir yandan insanların devleti desteklemelerini bir yandan kuralları özümsemelerini isterken diğer yandan da rakiplerinden ve diğer insanlardan farklı olduğunu ispat etmeye çalışır. İktidarı diğerlerinden farklı kılan yaratılışındaki kutsallıktır (Platon, 1995). İktidara toplumu şekillendirme yetkisini veren Tanrı’dır (Machiavelli, 1997). İktidar sahip olduğu bu güç ile insanları koşulsuz-şartsız kendisine itaat etmeye zorlar (Cassirer, 1984; Freud, 2000). İktidar, bu yüce amacı gerçekleştirirken hiçbir engel tanımaz. Halkını bazen sevgisiyle bazen de cezalandırarak yönetir. Fakat her zaman ülkesinin birlik ve beraberliği için çalışır. Çetin’e (2010) göre egemen güç halkını yoktan var eder. Bu yüzden de insanların ona şükran borcu vardır. İnsanlara inanma gücünü aşılar. Onları bir amaç etrafında kenetler, ancak hata da yapmaz.

İktidar merkezli bu yönetim anlayışında din, eğitim, düşman, ordu, savaş ve töre (gelenekler ve görenekler) önemli birer öğretici unsur olarak rol üstlenir. İnsanlar ruhsal ve ahlaki düzeyde yetiştirilir. Din iktidarın meşruiyetini sağlamada önemli bir koruyucudur. Boetie’ye (2018) göre iktidar insanların yaşam kalitelerine şükretmelerinde dini kullanır. Aynı zamanda kendi iktidarına da kutsallık atfeder. İktidar doğumundan itibaren diğer insanlardan farklı olduğunu bu kutsallık üzerinden meşrulaştırır. Din sayesinde de insanlara çaresizliği öğretir (Ersever, 1993). İnsanlar kaderlerine razı olurlar (Öztürk, 2011), kutsal iktidar ile benzer duyguları paylaşırlar ve iktidarın emirlerini yerine getirirler (Bauman, 2003; Rousseau, 1996; Platon, 1995).

Çocukluktan başlayan ve ölene kadar devam eden eğitim ile iktidar merkezli yönetim anlayışı (koşulsuz-şartsız itaat, görev bilinci, herkesin bir şeyi istemesi gibi) bireye öğretilir (Rousseau, 1996; Platon, 1995). Boetie'ye (2018) göre iktidar ile insanlar arasındaki bu ilişki, gönüllü kulluk üzerinedir. İnsanlar iktidara üstün olduğu için değil kendi rızaları boyun eğlerler. Zorla ya da kandırılarak kulluğu bir kez kabul ettiklerinde ise kendilerini iktidara feda etmek zorunda kalırlar. Sonrasında gelen kuşaklar da kulluğa rıza gösterirler, eğitimle iktidara hizmet etmeyi kendilerine görev addederler. İnsanlara kulluğu öğreten de gelenekler ve göreneklerdir. Öyle ki doğduklarında içinde bulundukları yaşam tarzını babalarının da benzer şekilde yaşadığı için bunu doğal karşılarlar ve bu durumu kendilerine hak görürler. İktidarın bahsettiklerinin dışında herhangi bir talepte bulunmazlar. İktidar dışında bir efendiyi kabul etmezler, aksi bir durumda da ölmeyi yeğlerler. Çaresizliğe mahkûm edilen insanlar, iktidarın tercih ettiği davranışları benimsemek ve sergilemek zorunda kalırlar. Hatta sergiledikleri davranışı farkında olmadan tek doğru olarak görürler. Toplumun faydasına olduğu düşüncesiyle bu kurallara uygun davranışlar sergilerler. Kurallara uygun hareket etmeyenlere tepki gösterirler.

Toplumsal alanı düzenlemeye yönelik ifade edilen unsurlar arasında en önemli caydırıcı güç unsuru kuşkusuz ordudur. Ordunun varlığı Boetie'ye (2018) göre iktidarı korumak içindir. Ordu iktidarda hak talebinde bulunması muhtemel diğer unsurları caydırır. Ordu, hiyerarşik şekilde örgütlenir ve iktidarın güç sembolüdür. Benzer durum diğer devlete hizmet edenler için de geçerlidir. Öyle ki iktidarın sürdürülebilmesi sadece yönetsel kabiliyet ve meşruiyetle mümkün değildir. İnsanların itaatini sağlamak ancak güçlü olmakla mümkündür. Ordu iç siyasette düzen ve istikrarı güvence altına alır. Dış siyasette de savaş aracı olarak koruyucu bir işlev görür (Kaya & Özlü, 2023; Karpat, 2013; Pusat, 1996). Devletin dolayısıyla da iktidarın varlığı, düşman üzerinden gerçekleştirilen savaşla doğar, gelişir ve güçlenir. İnsanlar iktidarın inşa ettiği kimliğe uygun şekilde hareket etmek zorunda kalır. Öyle ki insanlar, kimliğini korumak ve savunmak için hayatları da dâhil olmak üzere her şeyi feda etmeyi göze alırlar (Freud, 2017a; Enriquez, 2004). Savaşın kaçınılmazlığı sorunsalı devletin amacı ile ordunun amacını benzer kılar. Ordu devletin merkezinde yer alır ve aşkın bir güç elde eder. "Güçlü ordu, güçlü devlet" algısını yücelir. (Heper, 2010; İba, 1998; Çetin, 2012). İktidar toplumsal alandaki ortak bilinci ve meşruiyetini düşmanın varlığı üzerine sergilediği topyekûn savaşla ve de savaşın kazanılmasını sağlayacak olan ordu ile inşa eder (Enriquez, 2004; Freud, 2017a; Machiavelli, 1997; Çetin, 2012; Popper, 1994).

Enriquez'e (2004) göre bu savaş hali, iktidar karşısında insanları edilgen kılar. Savaşın fazlalığı iktidarın insanlar karşısındaki talepkarlığını artırır. Onları kendi içinde çözünmeye, herhangi bir eleştiri yapmamaya ve mesafeli olma isteği göstermemeye zorlar. Öyle ki insanlar savaşın nedenini bile kendilerinde görür ve suçluluk hissederler. İktidar insanlar için savaşı kendilerini feda etmelerini sağlayacak şekilde ortak bir amaç haline getirir. Uyumlu olmayan unsurları egemenlik alanının dışına atar. Devletin bekası adına ölüm de dâhil insanlara ait olan bütün hakları kendi kontrolüne alır (Bauman, 2003). Egemenlik alanındaki hâkimiyetini öteki üzerinden oluşturduğu müphemliklerle destekler. İktidara karşı sergilenen tutum ve davranışları fitne, fesat çıkarma, bölücülük gibi olumsuz kavramlarla, ötekinin/düşmanın varlığını da kaosla ilişkilendirir. İktidara koşulsuz-şartsız itaat edilmesi sağlarken bir yandan da kusursuzluğunu ön plana çıkarır (Çaylak, 2012). İktidarın varlığı hem ülkedeki hem de dünyadaki düzen için gerekli görülür. Bu şekilde insanların hem yaşam alanı sınırlanır, hem de diğer alanlara yönelik kaçış olasılıkları ortadan kaldırılır. Çaresizliğe mahkûm edilen insanlar ya siyasal iktidarın aldığı kararları kabul etmek zorunda kalırlar ya yanlış olsa bile iktidarın her türlü politikasında bir hikmet arayışına girerler ya da 'ehvenişer' düşüncesiyle daha kötüsüyle karşılaşmama adına sabretmeyi tercih ederler (Özlü, 2023; www.tdk.gov.tr).

İktidar, toplumsal alana yönelik görev dağılımını, bu dağılıma uygun tutum ve davranış kalıplarını belirler. İnsanlar da sahip oldukları rollere uygun davranış sergilemek zorunda kalırlar (Platon, 1995; Bauman, 2003). İktidar dışındaki diğer unsurlara sergilenen hoşgörüsüzlük/tahammülsüzlük, toplumsal alanı etkiler, hatta kutuplaştırır. İnsanlar iktidar ile aynı şekilde düşünür hale gelir. İktidar merkezli düşünce tarzının gelişmesi, diğer unsurların halk nezdinde meşruiyet kazanmasını önler. İktidarın kutsandığı diğer unsurların ise düşmanlaştırıldığı meşruiyet sorunsalında eksik kalan noktalar, kültürel inşa sürecine yönelik geliştirilen yöntemlerle çözümler

(Bauman, 2003; Ögün, 2004; Enriquez, 2004). Bu yöntemlerle genel istencin oluşturulması sürecinde, diğer unsurların varlığı kaos ve kötülük ile özdeşleştirilir. Devletin güçlü olabilmesi ve halkın refahı da birlik ve bütünlüğün sağlanması ile ilişkilendirilir (Rousseau, 1996; Enriquez, 2004; Göze, 2000; Freud, 2017a).

İktidar, egemenlik alanındaki meşruiyetini tabular aracılığıyla titizlikle inşa eder (Freud, 2017a; Bal, 2017; Enriquez, 2004). Kendisini uygarlığın merkezine konumlandırarak bu merkezde oluşabilecek olası bir çözümlenin önüne geçerken, tabular vasıtasıyla da kendisine geniş bir hareket alanı ve sarsılmaz bir dayanak oluşturur. Bu süreçte iktidar, dost ve düşman tanımlarını bizzat yapar ve toplumsal algıyı da bu doğrultuda şekillendirir. Halkın devletin bekası adına aynı duygusal reflekslerle hareket etmesini, yani iktidarın sevdiğini sevmesini ve nefret ettiğinden nefret etmesini arzular. Müphemlikler üzerine kurulan bu tabularla tüm toplumsal alanları dizayn eden iktidar, yasalar aracılığıyla bu yapıyı güvence altına alır. Yasalar, iktidarın bu müphem alanlarını ve tabularını kutsallaştırarak, diğer aktörlerin iktidara yönelik olası hak taleplerinin ve itirazlarının önünü keser (Enriquez, 2004).

Bu mekanizma sonucunda toplumsal alanda, insanların erişemeyeceği ‘kutsal bir güç alanı’ tesis edilir. Kararlar insan iradesinin ötesinde bir düzlemde alınmaya başlar. İnsan, çözüm üretmediği karmaşık sorunlar ve olaylar karşısında rasyonel bir çaba sarf etmekten vazgeçerek, bu üstün gücün kararlarına itaat etmeyi bir zorunluluk olarak benimser (Enriquez, 2004). İktidar dışındaki tüm unsurların marjinalleştiği veya reddedildiği bu yönetim anlayışı, Türk siyasal kültüründe de içkin bir haldedir. Bu düşünce tarzı, iktidarın toplumsal bileşenlere karşı mesafeli, sert ve katı bir tutum sergilemesinin temel gerekçesini oluşturur (Çaylak, 2012; Akbal, 2013).

Türk siyasal kültürü, birey ve toplum üzerinde kurduğu mutlak hâkimiyetle önceliği ve üstünlüğü her daim ‘devlet’ tüzel kişiliğine tanımaktadır (Çetin, 2010). Geleneksel bağların belirleyici olduğu bu yapıda birey; kendisini ailesi, soyu, aşireti ve/veya yerel aidiyetleri üzerinden tanımlarken, bu kültürel aktarım siyasal tercihler üzerinde de baskın bir rol oynar (Çetin, 2012). ‘Kutsal devlet’ tasavvuru, tarihsel süreç içerisinde etkisini her dönem sürdürmüştür; bu anlayışın en somut yansımaları *Kutadgu Bilig*’de de hayat bulmuştur. Eser, Türk-İslam devlet geleneğinde iktidar ile diğer unsurlar arasındaki asimetric ilişkiyi ve iktidar merkezli yönetim anlayışını analiz etmek için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliğini korumaktadır (Kaya & Özlü, 2023).

Türk-İslâm tarihsel tecrübesinden tevarüs eden mirasın etkisiyle, meşruiyetin yegâne kaynağı olarak görülen ‘otorite’ meselesi eserin merkezinde yer alsın da; Yusuf Has Hacib, “*Helal dünyalıkla, iyi insan da; Yemek, giymek bulur, iki dünyada (3924)*” ve “*Giysim koyun postu, yemek arpa, aş; Yeter oldu dünya, bana ey kardaş (4765)*” dizeleriyle (Silahdaroğlu, 1996), bireyi her iki cihanda mutluluğa ulaştırma amacını da dile getirmektedir (Karpas, 2011; Dursun, 2012; Acun, 2007). Ancak bu ideal amaca rağmen, yönetim modeline dair yapılan değerlendirmeler; toplumsal yapıda diğer unsurların dışlandığı, iktidarın ise yüceltilerek mutlaklaştırıldığı bir otoriter çizgiyi ön plana çıkarır (Doğan, 2002). Bu noktada bey dışındaki tüm özneler, devletin bekası uğruna kolaylıkla feda edilebilecek unsurlar olarak konumlandırılır. Törenin ve nizamın yegâne güvencesi kabul edilen bey, devletle özdeşleştirilirken; diğer toplumsal katmanlar sistemin organik bir parçası olmaktan ziyade, iktidarın ve toplumsal huzurun sürekliliğine yönelik potansiyel birer ‘tehdit’ olarak algılanır. Bey istikrarı sağlamak amacıyla siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik tüm alanları en ince detayına kadar biçimlendirmeyi kendinde bir hak görerek bu doğrultuda düzenlemeler yapar (Özlü, 2023).

Eserde hâkim olan bu düşünce tarzı dâhilinde bey, egemenlik kaynaklarıyla sarsılmaz bir güce kavuşturulurken, iktidar odağının dışındaki diğer unsurlar adeta her türlü kötülüğün kaynağı olarak resmedilir. Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi/temsilcisi olarak kabul edilen beye itaat, Tanrı’ya itaatle eşdeğerde tutulur. Devlet olgusunun beyin şahsında tecessüm etmesi, iktidarın kutsallaştırılma sürecini pekiştirir. Din, gelenek ve eğitim gibi toplumsal hayatın tüm alanları, beyin doğasına ve iktidarının bekasına uygun şekilde dizayn edilir. Devletin menfaatlerinin her türlü bireysel ve toplumsal tercihlerin/çıkarların üstünde tutulduğu bu anlayışta, mevcut nizamı sarsabilecek aykırı oluşumlara yer verilmez. Töreyle bozma potansiyeli taşıyan bu tür yapılar ya bizzat bey tarafından ya da kolektif bir

toplumsal refleksle tasfiye edilir. Çocukluktan itibaren verilen eğitimle insanlar; beyin dostunu dost, düşmanını ise düşman belleyecek şekilde mobilize edilir ve iktidara yönelik her türlü riske karşı sürekli bir teyakkuz halinde tutulur. Koşulsuz-şartsız itaatin bir erdem olarak sunulduğu bu düşünce tarzı, eserdeki diyaloglar ve egemenlik kaynaklarıyla sistematik bir şekilde desteklenmektedir.

Kutadgu Bilig’de Egemenliğin Temel Kaynakları

Türk siyasal hayatında etkili olan iktidar merkezli yönetim anlayışı Kutadgu Bilig’de detaylı bir şekilde ele alınır (Arat, 1996). Yusuf Has Hacib, devleti merkeze yerleştirir ve sorgulanamaz şekilde güçlü kılar. Diğer unsurları ise egemenlik alanı dışında edilgen bir yerde konumlandırır. Bu düşünce yapısını karakterler arasında geçen diyaloglarla ortaya koyar. Devlet için dolayısıyla da iktidar için önemli egemenlik kaynakları “kut (siyasi iktidarın kutsallığı), nizam-ı âlem, küç (savaççılık) ve ülüğ (üretkenlik)”dür. Devletin tüm unsurlarıyla ahenk içinde işlemlerini sağlayan bu kaynaklardır. Eserde iktidar merkezli bu yönetim düşüncesi, hem Türk töresi hem de İslam geleneğindeki tevhit teorisi esasında geliştirilerek birleşik iktidar (dini, siyasi, askeri ve toplumsal) pratiğinde harmanlanır (Divitçioğlu, 2000; Dursun, 2012; Acun, 2007; Özlü, 2023; Bayındır, 2019; Çetin, 2018; Ertugay, 2014). Beyin meşruiyeti güçlendirilir ve beye koşulsuz-şartsız itaat ön plana çıkarılır. Belirgin hale gelen bu düşünce tarzının insanlar arasında nesilden nesile kültürel bir miras olarak aktarıldığı görülür.

Kut Anlayışı

“Tanrı Kime verse beylik işini; O işe verir aklı gönülü”

Eski Türk devletlerinde görülen “kut” anlayışı inancına göre Tanrı kendi egemenlik hakkını bazı araçlar ve insanlarla yeryüzünde kullanır. Öyle ki Tanrı (Tengri) kavramı siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanların çoğunluğunda kavramsallaştırılır. Beyin Tanrı’dan “kut” aldığı ve evrenin sahibi Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi sıfatını taşıdığı yönünde yayın bir düşünce hâkimdir (Divitçioğlu, 2000; Akcan, 2020). Gök Tanrı inancında görülen bu kültürel inanç, devleti, beyi ve toprağı kutsallaştırır. Dolayısıyla da beyin meşruiyetini ve koşulsuz-şartsız egemenliğini sağlayan bir iktidar inşası işlevi görür (İnalçık, 1959; Altun & Mazman, 2020; Özlü, 2023).

Türkler İslamiyet’e geçtikten sonra İslami gelenekler ve İslam’ın evrenselci bakış açısı, Türk siyasal kültürünü etkilemiştir. Ancak Eski Türklerdeki beyin Tanrı tarafından seçildiğine yönelik kut anlayışı ile nizam-ı âlem ülküsü düşüncesi devam etmiştir (Çetin, 2012). Değişen siyasal kültürün inanç boyutu olmuştur. Kut’un Tanrı tarafından beye ve ailesine verildiğine, beyin kendisine bahşedilen Kut’la diğerlerinden farklı olduğuna ve Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi sıfatını taşıdığına inanılır. Beye atfedilen kusursuzluk ve üstünlük, bu kutsallıkla desteklenir. Bey, yaratılış gereği diğer insanlardan üstündür, bu nedenle de tartışmaların dışında bırakılır: *“Tanrı Kime verse beylik işini; O işe verir aklı gönülü (1933). Kimi bey yaratmak istese Tanrı; Verir tavrı aklı kolu kanadı (1934). Birdir O, hem tektir, yaratır iki; Hesaba vurulmaz, O’nun birliği (3719). Tanrı kime kılssa, yardım, inayet; Dünya onun olur, o bulur devlet (6192)”* (Silahdaroglu, 1996). Bey sahip olduğu güçle Tanrının sınırsız yetkilerine sahiptir. Tercihlerinden dolayı da yalnızca Tanrı’ya karşı sorumludur. Beye yapılan yanlışlık ve itaatsizlik, Tanrı’ya karşı gelmekle eş değerdedir. Türk siyasal kültürüne hâkim olan egemenlik ve meşruiyet düşüncesinin dinselikle ele alınması, Çetin’e (2012) göre beyi “Tanrı gibi” bir konuma yükseltir.

Beyin kutsal olduğu inancı, insanları beye koşulsuz-şartsız itaate zorlar. Beyi diğerlerinden farklı kılan da esasen bu kut anlayışı ve nizam-ı âlem ülküsüdür. Tanrı’nın Kut’u kime verdiğinin ölçütü sadece bey olabilmekle sınırlıdır. Diğer unsurların iktidara yönelik hak talebini sınırlayan hatta ortadan kaldıran da bu inançtır. Siyasal boyuttaki bu kutsal anlayış, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanları da etkiler. Bey belirleyici unsur olarak ön plana çıkar, diğer unsurlar bu alanlardan da dışlanır (Keskin & Sönmez, 2015; Özlü, 2023). Toplumsal alandaki beyin muktedirliği yalnızca kutsallığa yönelik ritüellerle sınırlı değildir. Algısal süreçte gelişen toplumsal korkular, insanların iktidarın bakış açısıyla dünyayı görmelerini ve yorumlamalarını sağlar. İnsanların iç ve dış tehdit unsurlarına nasıl

bakması gerektiği, din de kullanılmak suretiyle insanlara öğretilir. Doğumla birlikte aile içinde başlayan eğitim ölene kadar devam eder. İnsanlar iktidar ile benzer düşüncüyü paylaşır hale gelir. Öyle ki beye koşulsuz-şartsız itaat ederler, iktidarını canları pahasına olsa bile korurlar. Bey ile devleti birbirinden ayrı değil, benzer ve eş kabul ederler. Devletin var edilmesini asli bir değer kabul ederler. Üstelik yeryüzüne düzen getirme ve hâkim olabilme arzusu içerisinde bey ile birlikte hareket ederler. Bu kabul ediş, beye insanların görev tanımını yapabilmesi için imkân sağlar. Devletin işleyişinde de iktidar merkezli yönetim anlayışını güçlendirir. Bu durum, aynı zamanda hizipleşmeleri de beraberinde getirir. İktidar mücadelesindeki rekabet sertleşir.

Nizam-ı Âlem

“*İl, yasayla artar, dünya düzelir, Zulüm, il daraltır, dünya bozulur.*”

Eski Türk devletlerinde egemenliğin kaynağı ve kaynağın kullanım şekilleri üzerinde hâkim bir düşünce ön plandadır. Tanrı’nın ideal düzeni (nizam-ı âlem) olarak da ifade edilen ve de varoluş ile siyasallık ilişkisinde gökyüzü gibi sınırsızlığa hükmedebilme arzusunu ifade eden bu egemenlik anlayışında bey, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi/temsilcisidir. Dolayısıyla da diğer insanlar arasında farklı bir yerde konumlandırılır: “*Bilgisize gelse, kutluluk, devlet, Ulus hep bozulur, çöker memleket. Akıllıya erse, eğer beyliği, Bu söze inan ki, güler memleket (1780-1781)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bey dışındaki insanların doğası kötüdür. Nizam-ı âlemi tesis edebilecek yegâne güç de, bu nedenle beyde mevcuttur. Bu inanç aslında beyin iktidarını meşrulaştırır. Devlet birliği şuurunun halk nezdinde bütünselleştirilmesinde beye önemli ölçüde yardımcı olur (Akcan, 2020; Mağat, 2020; Polat & Çöloğlu, 2023).

Beyin egemenlik alanındaki ortak kimlik inşasında insanların tarihe, birbiriyle olan ilişkilerine, hayata, iktidara, diğer unsurlara (düşmana) dair bakış açısı, bey ile benzer kılınır. Dolayısıyla da aynı düşüncüyü paylaşan insanların yer aldığı bir toplumsal düzen kurulur. Farklı düşüncedeki insanların bu düzen içinde yer almasını zorlaştırır. Sosyo-ekonomik kaygıların kullanıldığı korkularla ve kutsallaştırmalarla insanlar çaresizliğe mahkûm edilir. İnsanlar Tanrı’nın tercih ettiği beye itaat etmek ve sabretmek zorundadır: “*Şüphesiz sen Bir’sin, ey sonsuz Tanrı, Hesaba vurulmaz, Tek olan gayrı (10). Yaratan eşsizdir, benzeri olmaz, Bunun sebebini, kul aklı almaz (16)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bey yaratılışı gereği diğerlerinden farklıdır, bu nedenle de uygarlığın merkezinde yer alır.

Hacib için devlet işleyişinde güvenlikçi bir yönetim anlayışı ön plandadır. Dolayısıyla da caydırıcı cezalar devletin güçlü kılınması için gereklidir. Bey “*ilay-ı kelimetullah (Allah’ın kelamını) yüceltmek, savunmak ve O’nun emrettiği şekilde yaşamak*” gayesini gerçekleştirebilmek için kendisine vazifeler (adalet, kudretli ordu, yönetim, siyasi istikrar, şuur ve irade gibi) üstlenir. Toplumsal meşruiyetin sağlanmasında da töre ön plandadır: “*İl, yasayla artar, dünya düzelir, Zulüm, il daraltır, dünya bozulur (2034). Binler erdem gerek, yönetmek için, il’i elde tutup, sis kovmak için; Kılıç çalıp keser, düşman boynunu, Yasayla düzenler, yönetimini (285-286)*” (Silahdaroğlu, 1996). Kul eksenli hürriyet ve refah şartlarının gerçekleşebilmesi için savaş, önemli bir amaca hizmet eder.

İnsanlar arasındaki ortak savaşma isteği “*fetih*” düşüncesi ile sağlanır. Fetih düşüncesi iç ve dış siyaseti dizayn eder. Fetihle sonuçlanan savaşlar nizam-ı âlem düşüncesinin gerçekleşmesini dolayısıyla da beyin iktidarını güçlendirir. Öyle ki bey, toplumsal birlikteliği sağlama adına insanlardan daha fazla talepte bulunabilmeyi bu sayede kendinde hak görür. Bu süreçte insanlar nefisleriyle mücadele etmeye davet edilir. İnsanlar nefsilikten kurtularak töreye ve gayeye uygun bir şekilde nefislerini Allah’a tabi kılmak, buna insicam göstermek ve kendi içlerinde nefsinin fethi gerçekleştirmek zorundadırlar. Töre ve nizam-ı âlem iç meselelerin/problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik ortak bilincin oluşturulmasında ve bütünleşmiş bir toplumsal düzenin inşasında önemli bir mefkûre rolü üstlenir (Arslantaş, 2018; Mağat, 2020). Dünya devleti olma istediği eserde sıklıkla dile getirilir: “*Bir Hakana gerek, erdem, milyonla, Bu erdemle hakim, olur cihana (3009). Dünya halkı sakin, huzurlu, mutlu, Hakan’a dualar, etti tüm halkı. Başka ülke halkı, işitti bunu, Yüzünü görmeye, arzular onu (1886-1887)*” (Silahdaroğlu, 1996).

Nizam-ı âlem ülküsüne yönelik eserde yapılan değerlendirmeler daha çok, beyi diğer unsurların tehditlerine karşı güçlü kılar. Benzer düşünceye sahip bir toplumsal birliktelik sağlar: “Siyaset kötüyü, susturmalıdır, Anarşiyi ancak, siyaset önler (2131). İşte gör, bak benim, doğruluk, yasa, Yasa, kurallar bu, dikkat et buna (800). Artık benim törem, nereye girse, O il tam düzelir, taş kaya olsa (830). İyi yasa koydu, beylerin beyi. Kötünün dayaktır, zindandır, veri (893)” (Silahdaroğlu, 1996). Nizam-ı âlem ülküsüne yönelik eserde ön plana çıkan değerlendirmeler esasında devletin işleyişine yönelik Türk siyasal hayatındaki kabul edilen anlayışı ortaya koyar. Bey, hâkimiyet alanı içerisinde olduğu gibi diğer alanlarda da önemli bir belirleyicidir. Dünyadaki huzur ya da anarşi beyin varlığı ile ilişkilendirilir. Egemenlik alanı dışında, insanlara herhangi bir alternatif sığınma alanı bırakılmaz.

Küç

“Yiğit kılıç alır, onu kullanır, Düşman boynu keser, yere kaydırır”

Küç, insanların ailesi ve akrabaları ile boy ve budunda yer alan siyasal düzeydeki ortaklık ilişkilerini düzenler. Fiziki güce dayalı geliştirilen askeri örgütlenmenin sonucudur. Gerçek veya hayale dayalı sebeplerle ortaya çıkan düşman ya da yabancılara karşı korunma, savunma ve saldırmayı içerir. Divitçioğlu’na (1987) göre Türklerdeki savaşçılık içkin ve acunsaldır. Olayın Tanrı ile ilgisi yoktur, sorun insanlardadır. Kötülüklerin giderilmesinde ve düzenin yeniden inşa edilmesinde savaş önemli rol oynar. Savaşın amacı tanrısal değil, ilin ve törenin yerli yerine oturması, fakirin zengin, azın çok kılınmasıdır. Bununla birlikte Tanrı’nın yeryüzündeki hükümdarlığına yönelik yapılan savaşa da Tanrı doğrudan değil, dolaylı olarak müdahildir.

Düşmana karşı verilen savaş, kötü doğaya sahip insanların ıslah edilmesi ve onların düzene uygun hareket etmesi içindir. Ülkenin dirlik ve düzeni, halkın bir ve beraber olması ile mümkündür. Düzen için tehdit görülen içteki unsurlar ‘el ve öteki’, dış unsurlar ise ‘düşman’ olarak nitelendirilir. Beyin görevi iç ve dış tehdit unsurlarına karşı mücadele etmektir. Bey sahip olduğu caydırıcı güç unsuru ordusu ile hain olarak nitelendirdiği iç tehdit unsurlarını hâkimiyet alanının dışına atar. Dış tehdit unsurları ile de halkı, özellikle savaş endişesini/korkusunu kullanarak sürekli teyakkuz halinde tutar. Bu durum, bey ile aynı düşüncede olan ve aynı düşüncüyü savunan bir çoğunluğun sağlanmasını, yani ortak düşünmeyi hâkim kılar (Çetin, 2012). Bey, iç ve dış tehditlere karşı güçlü bir orduya ve komutana sahip olmak zorundadır: “Ayık bey ordusu, ejderha başlı. Bir aslana binmiş, kılıç kamçılı (2354)” (Silahdaroğlu, 1996). Betimleme ile komutan ejderhaya benzetilir, komutana mitolojik bir vasıf yüklenir: “Yiğit kılıç alır, onu kullanır, Düşman boynu keser, yere kaydırır (2708)” (Silahdaroğlu, 1996). Ordu hem devletin işleyişinde insanların itaatini sağlama hem iktidara talip olan diğer unsurları cezalandırma hem de diğer devletlere karşı caydırıcı unsur olma rolü üstlenerek iktidar merkezli yönetim anlayışının tesis edilmesini sağlar.

Ülüg

“Helal dünya kazan, kendine yedir, Doyur aç olanı, çıplağı giydir”

Ülüg, Eski Türk yazıtlarında kelime olarak hisse, pay, kısmet ve nasip anlamlarına gelir. Bereket (iktisat) ve doğurganlık (nüfus) kavramlarını da karşılar. Bey devletin zenginliğini, bereketini ve bolluğunu Tanrı’nın bahsettiği ülüg ile artırır, ülüğü kullanarak halkını yedirir, giydirebilir ve halkının çoğalmasını ülüg ile başarır (Divitçioğlu, 1987). Dolayısıyla Eski Türk devletlerinde zenginliğin kaynağı da Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi/temsalcisi olan bey ve beyle özdeşleştirilen devlettir. Bey Tanrı tarafından kendisine bahşedilen zenginlikleri adil biçimde dağıtmakla sorumludur (Özlu, 2023).

Devleti/beyi kudretli ve kutsal kılan da bu düşünce tarzıdır. Türk siyasal hayatında devlet en belirleyici unsurdur. Devlet imkânına ulaşmak isteyen hizmetkârlar ve halk, beyin yanında yer almayı, karşısında olmaya tercih ederler. Devlet imkânlarına ulaşmakta zorlananlar ise ya beye yakınlaşabilmenin uğraşını verirler ya da olası bir iktidar değişimini gözeterek bu durumu kendileri

lehine fırsata çevirmeyi amaçlarlar. Bey her türlü ülüğün dağıtılmasında tek belirleyicidir (Bayındır, 2019; Akcan, 2020). Hizmetkârların ve halkın devletin zenginliğinden pay alabilmesi ancak beyin lütfetmesi ile mümkündür: “*Kendini arı tut, herkesten ayrı, Arıdır bu beyler, sever arıyı (4109). Yükseliş beydedir, yakınsa kişi, Dileğe erdirir, görülür işi (606). Beyi hoşnut etse, görevli kulu. Açılır bu kula, zenginlik yolu (845). Yaklaşırsın bana, gündün güne sen, İhsan ve itibar, çoğalır benden (853). Hizmet etme, etsen, layıkına et. Hizmet hakkı bilir, layık bey elbet (947)*” (Silahdaroğlu, 1996).

Devlet kaynaklarının diğer insanlarla paylaşılması hem insanların devlete olan sadakatini perçinler hem de devletin sürekliliğini sağlar: “*Helal dünya kazan, kendine yedir, Doyur aç olanı, çıplağı giydir (3923). Kötülerden gözet, yönelt iyiye, Muhtaç etme onu, yeme, giymeye (1264). Yiyecek, içecek, dağıt, büyürsün, Uzun ömür desen, aştı bulursun (2322)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bununla birlikte ülüğün insanlara dağıtılmasında, beyin kusursuzluğu ve cömertliği ön plana çıkarılırken bireye düşen ‘kadere rıza’ vurgusu da ihmal edilmez: “*Gerek yat, gerekse, dünyayı gez, dur, Kısmetin ne ise, sana o olur (1742). Gönül, dil doğru tut, ey bilge yetkin, Eksilmez, vaktinde, gelir yemeğin (1743). Boğaza yemek, hem, sırtıma giyim. Benden eksik etmez, yaratan Rabbim (3743)*” (Silahdaroğlu, 1996).

İnsanlar Tanrı inancının gereği olarak kısmetinde olana rıza göstermelidir. Daha fazlası için mücadele etmek yersizdir: “*Çok saraylar yıktı, zalimin zulmü, Sonunda zalim de, açlıktan öldü (2035)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bey yaratılış gereği temizdir. Kendisi gibi temiz olanları sever: “*Kendini arı tut, herkesten ayrı, Arıdır bu beyler, sever arıyı (4109)*” (Silahdaroğlu, 1996). İktidarın kutsallaştırıldığı bu süreçte, toplumsal nizamın korunmasına yönelik tavsiyelere de bulunulur: “*Üç şeyden uzak dur, gayret et fazla, Bir, beylik taslama, söylerim, asla. Birisi de yalan, biri açgözlük. Bu üçün’, üçü de sonunda yokluk (4106-4107)*” (Silahdaroğlu, 1996). ‘Beylik taslaması, yalan söylenmesi ve açgözlü davranılması’ halinde insanların açlık ve yokluk çekeceği üzerine vurgulamalar yapılarak insanlara gözdağı verilir. Öyle ki çaresizliğe mahkûm edilen insanlar tüm alanlarda (siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik) koşulsuz şartsız beye itaat etmek ve kendine verilenlere şükretmek zorunda kalır.

Beyin ülüg dağıtımının tek belirleyicisi olması, iktidar merkezli yönetim anlayışını güçlendirir. Diğer unsurların ise halk ve hizmetkârlar nezdinde dışlanmasını sağlar. Devletin zenginliklerinden pay alabilmek, beye yakın olmakla mümkün hale gelir. Ayrıca bu durum devletin zenginliklerinden faydalanamayan kesimleri de ortaya çıkarır. Bunlar devletin zenginliklerine ulaşabilmenin mücadelesini verirler. Ya iktidar mücadelesi sergilerler ya da beye yakın olma arayışı içerisine girerler. Dolayısıyla da bu durum iktidara yönelik rekabetin sertleşmesi ile sonuçlanır.

İktidar İnşa Sürecinin Siyasal, Toplumsal ve Sosyo-Ekonomik Alanlara Etkisi

Kutadgu Bilig’de iktidarın meşruiyet alanlarına (siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik) yönelik iktidar inşa sürecinde töre ön plandadır. Toplum yöneten ve yönetilen olarak ikiye ayrılır. Yönetilenler arasında da ‘hür’ ve ‘kul’ olarak bir ayırım vardır: “*İki tür olur hizmet edenler, Biri hür, biri kul, umut edenler (2987). Hür ile kulu bir tutarsan olmaz. Hürü hür gibi tut, kulu kula yaz (2991)*” (Silahdaroğlu, 1996). İnsanlar her ne kadar beyin kulları olarak kabul edilse de hizmet noktasında bir üstünlük vardır: “*Hizmet etmez ise, dayak yiyendir. Hür olan hizmete, kendi kul olur. Onun emeğinin, bedeli vardır (2988-2989)*” (Silahdaroğlu, 1996). Yöneten ve yönetilen ayırımında bey diğerlerinden farklı bir yerde ve üstte bir konumdadır. Sınırlar net bir şekilde belirlidir ve yönetilenlerin varlık nedeni beyi güçlü kılmaktır, iktidara ortak olmak değil.

Devletin işleyişine yönelik kurallar iktidar merkezli bu yönetim anlayışı doğrultusundadır. Beyin kutsallaştırıldığı bu süreçte toplumsalı ilgilendiren (din, gelenek, eğitim vb.) her konuda tek belirleyici beyden başkası değildir. Beyin meşruiyetine ve egemenliğine yönelik tercihler daha çok halktan bağımsız şekilde düzenlenir. Devlet, halkın ihtiyaçlarını giderme üzerine bir varoluş sergilemez. Daha çok halkın tercihlerinin üzerinde ve dışında konumlandırılır. Bu durum halkın devletin varlığına ve gücüne bağlı olarak değer gördüğü, edilgen toplum yapısını ön plana çıkarır (Özlü, 2023). Böylesi bir meşruiyet zemininde değerler sistemi gelenekselleşir. Beyin kişiliğini yansıtan iktidar merkezli yönetim anlayışı, her türlü bireysel ve toplumsal çıkarların üstünde tutulur.

Siyasal Düzen

“Tanrı Kime verse beylik işini; O işe verir akli gönülü.”

Eski çağlarda, birçok doğa olayının bir düzen içinde gerçekleştiği gökyüzü (sema), bozkır halkı tarafından Tanrı kabul edilmiştir. Tanrı, zamanla maddi semada ayrı bir manevi kudret halini almıştır (Kafesoğlu, 2005). Bununla birlikte hâkimiyetin kaynağı esasen Tanrı’ya aittir. Benzer anlayış Kutadgu Bilig’de de geçerlidir. Eserde Tanrı’nın yeryüzünü nasıl yarattığı, liderin Tanrı tarafından nasıl seçildiği anlatılır. Beyin siyasal anlamdaki meşruiyetine de bu şekilde kutsallık atfedilir. Beyin iktidarda olması Tanrı tarafından beye ihsan edilen ‘kut’la ilgilidir. Kut sıradan insanların bile üstün niteliklere sahip olmasını sağlar: “*En düşkün olana, dönsem yüzümü; Gösterişi artar, kestim sözümü. Varlıkla büyüse, yayılsa namı; Ayrılısam ben ondan, yok ihtişamı (736-737)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bey, Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi/temsilcisidir. Bu nedenle de sınırsız yetkilere sahiptir. Tercihleriyle ilgili olarak dünya üzerinde hesap vereceği herhangi bir kişi veya kurum yoktur. Yalnızca Tanrı’ya karşı sorumludur, Beyin Tanrı’ya hesap verme yeri ise öteki dünyadır. Tanrı’nın bahsettiği bu ilahi yetkiyi insanların sorgulanma hakkı da yoktur: “*Tanrı Kime verse beylik işini; O işe verir akli gönülü (1933). Birdir O, hem tektir, yaratır iki; Hesaba vurulmaz, O’nun birliği (3719)*” (Silahdaroğlu, 1996).

Beyi diğer insanlardan ayıran bir diğer önemli özellik ‘akıl ve bilgi’dir, bu ikisi de birbiri ile ilişkilidir. Akıl bu anlamda üstün olandır, akla sahip olunmasını belirleyen de Tanrı’dır. Bilginin elde edilmesinde ise tecrübe ön plandadır. İnsan, akla doğuştan sahiptir, bu Tanrı vergisi bir armağandır: “*Öğrenemediği, akıl insanda; Doğasına katar, Rab, yaratanda (1682). Bilgisiz doğar o, sonra öğrenir; Bilgi öğrendikçe, her işi bilir (1680)*” (Silahdaroğlu, 1996). Aklın yeri en üsttedir ve makamın sahibi de ‘bey’dir: “*Aklın yeri üstün, beyinde durur; Değerli olduğu, için baştadır (1836)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bey bilgisini kullanarak dengeyi umut ile korku arasında yaptığı ayrımla sağlar: “*Umut ile korku, kanadın olsun; Bu iki aradan, şaşmasın yolun (3671). Rica ile korku, kanat gibidir; İkişyle uçan, göğe yol bulur (3673)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bu süreçte de bey iyi hizmetkârlara ihtiyaç duyar.

Saray, beyin şahsî itibarına ait bir alandır. Görünürlük de beyin gücünü ortaya koyar. Bu nedenle her davranış, şekilsellik içeren kurallara bağlıdır ve amaç beyin yüceltilmesidir: “*Kendin otururken, sen yerini bil; Kişiyi incitme, nezaketi bil. Sesli burun çekme, orda tükürme; Kabalık olur bu, tadı kaçırma (4112)*” (Silahdaroğlu, 1996). Öyle ki görünürlüğün önemli olduğu bu yönetim anlayışında Hacıb, hizmetkârların beyin doğasına uygun ve liyakat esasına göre seçilmesi gerektiğini ifade eder. İyi hizmetkârların halka huzur, kötü hizmetkârların ise huzursuzluk getireceğini vurgular: “*İyi olsa Bey’in, gönü ve dili; İşçileri tutar, doğruluk yolu (2244). Kara gece, parlak güne yaklaşmaz; Mavi su, ateşe, misafir olmaz (2250). Bey yakın tutarsa, kötü kişiyi; Adı kötü kalır, hem ülke işi (2259)*” (Silahdaroğlu, 1996). Hizmetkâr, bulunduğu yerde beyi temsil eder, devletin/beyin gücünün birer göstergesidir. Bu nedenle hizmetkâr ‘temiz’ olmalı ve temsil ettiği görevin icabını yerine getirmeli, Tanrı tarafından belirlenen kaderine razı olmalıdır.

Toplumsal alanda da benzer bir inşa süreci söz konusudur. İnsanlar erdem ve töre sahibi beye itaat etmelidir: “*Hangi erde olsa, bu erdem, töre; Onu bey atayıp, almalı öne (2165)*” (Silahdaroğlu, 1996). Hacıb’e göre insanlar beyin birer kuludur. Kulun esas görevi beye/devlete hizmet etmektir. Devlet de bir baba gibi insanlara yardımcı olur: “*Yükseliş beydedir, yakınsa kişi; Dileğe erdirir, görülür işi (606). Gönlini çokertme, avut kendini; Bana gel, yanıma, yap hizmetini. Baban öldü ise, baba ben sana; Babalık edeyim, oğul ol bana (1551-1552). Beyi hoşnut etse, görevli kulu; Açılır bu kula, zenginlik yolu (845)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bey insanlar üzerindeki otoritesini tesis ederken dolayısıyla da insanlara kul olmayı öğretirken eğitime önemli bir şekilde yer verir. Bey verdiği eğitimle insanlara koşulsuz-şartsız itaat öğretir. Beyin tercihleri, toplumun ortak amacı haline gelir. İnsanlar bu durumu, küçük yaşlardan itibaren aldıkları eğitimle içselleştirirler. İnsanlar devletin kucaklayıcılığı karşısında hizmette bulunmayı ve yeri geldiğinde de canlarını feda etmeyi kendilerine görev addederler.

Eserin genelinde bey dışındaki diğer unsurların ötekileştirilerek potansiyel birer tehdit mekanizmasına dönüştürülmek suretiyle düşmanlaştırıldığı, katı bir iktidar merkezli yönetim anlayışı hâkimdir. Bey istikrarın, nizamın ve huzurun yegâne temsilcisi olduğu için mutlak ‘iyi’ ile özdeşleştirilir. Beyin otoritesi dışındaki diğer unsurların varlığı ise kaosu ve düzensizliği tetikleme riski taşıdığı gerekçesiyle ‘kötü’ olarak kodlanır. Siyasal düzenin inşası sürecinde devlet mekanizmasının işleyişi en ince ayrıntısına kadar titizlikle yapılandırılır. Bu süreçte bey, bizzat devlet tüzel kişiliğiyle özdeşleştirilerek kutsallaştırılır ve beşerî düzlemin çok ötesinde, aşkın bir yerde konumlandırılır. Siyasal alandaki bu mutlakiyetçi tavır toplumsal alana da sirayet eder, beye sınırsız bir tasarruf yetkisi tanınır. Sahip olduğu bu geniş yetki donatısıyla bey, nizamı korumak adına her türlü eylemi gerçekleştirme hakkını kendinde mahfuz tutar. Beyin yönetsel tasarruflarının veya olası hatalarının sorgulanabileceği tek merci ise dünya ötesi ilahi düzlemdir. Bir başka ifadeyle; beye hesap sorabilme yetkisi yalnızca Tanrı’ya hasredilmiş, böylece iktidar dünyevi her türlü denetim ve eleştiriden münezzeh kılınmıştır.

Toplumsal Düzen

“Tanrı yardımıyla, büyür her kişi; Dileğini bulur, görülür işi.”

Beyin şahsında tecessüm eden bu mutlak ve aşkın iktidar alanı, sadece siyasal kurumlarla sınırlı kalmayıp, toplumsal dokunun en kılcal damarlarına kadar nüfuz eden bir eğitim ve terbiye mekanizmasıyla tahkim edilir. İnsanlar, çocukluk evresinden itibaren sistematik bir eğitim süreciyle kendi toplumsal rollerine uygun şekilde hareket etmeyi içselleştirirler. Bu süreçte aile, din ve töre (gelenek ve görenek) gibi temel değerler, mutlak itaatin bir erdem olarak öğretilmesinde belirleyici rol oynar. Sıkı bir disiplin ve terbiye mekanizmasına tabi tutulan bireyin gelişiminde birincil sorumluluk babaya yüklenmiştir; ancak toplumun kolektif denetimi de bu eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Toplumsal nizamı korumaya yönelik bu pedagojik sürecin nihai hedefi, insanların beyin dünyasıyla uyumlu bir düşünce yapısına sahip olmalarını sağlamaktır. Beyin bizzat sunduğu yönlendirmeler ise kişinin yaşam boyu edindiği tecrübeleri tamamlayıcı bir işlev görerek iktidarın hegemonik yapısını pekiştirir. Bilgi ve terbiye ile tahkim edilen bu ortak toplumsal muhayyile, sadece beyin iktidarını güçlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bu otoriter düşünce tarzının nesiller arası aktarımını da güvence altına alır: *“Bir baba oğlunu, başıboş koysa; Oğlunda kusur yok, kusur babada (1224). Oğul, kıza öğret, erdem ve bilgi; Bu erdemle olsun, onlar hep iyi (1228). Başı boş bırakma, tut ve kısıtla; Devlet bulur oğlan, sıkı tutulsa (1491)”* (Silahdaroğlu, 1996).

Eserde din üzerinden yapılan kutsallaştırmalar, iktidar merkezli yönetim anlayışını inşa eder ve iktidar dışındaki diğer unsurları da toplumsal alandan dışlar. Bu inşa sürecinde kaderci anlayış ön plandadır. Beyin çocukların elinden tutması ve hizmetine alması, Tanrı’nın bir lütfudur. Beyin yetişemediği noktalarda çocukların eğitim görevini Tanrı tamamlar. Onları devlet hizmetine hazırlar: *“Tanrı yardımıyla, büyür her kişi; Dileğini bulur, görülür işi (1799). Hakan oldu sebep, Tanrı gücüyle; Ben geri durmadım, erdem, bilgiyle. El tutarak Hakan, değerlendirdi; Felek ras getirdi, beni yükseltti (1804-1805)”* (Silahdaroğlu, 1996). Bey olmadan kul değersizdir. İnsanlar, beye koşulsuz-şartsız itaat etmek zorundadır: *“Bilgi ordusudur, bu beyler Özü; Bilgisiz olur kul, nedir kul sözü (1906)”* (Silahdaroğlu, 1996). Bu toplumsal inşa sürecinde insanların görevleri de inceliklerle belirlenir. Görev dağılımında bey bilgisiyle insanlara yol gösterir, insanlar da onun bilgisinden istifade eder: *“Kişi, gece gibi, karanlık bir ev; Akıl aydınlatır, sanki bir alev. Akıldan gelir, gör, bütün iyilik; Bilgiyle büyür er, bulur yücelik (1840-1841)”* (Silahdaroğlu, 1996). Bey bir rehber olmanın ötesinde insanları zor günlerde kargaşadan çekip kurtarır: *“Meş’aledir akıl, karanlığa göz, ölü tene candır, dilsiz dile söz (1861)”* (Silahdaroğlu, 1996). Beyin her şeye gücü yeter ve elinin değdiği yer düzelir: *“Nereye el vursa, o yer düzelir; Ulaştığı yerde, sözü dinlenir (1853)”* (Silahdaroğlu, 1996).

Toplumsal değerler üzerinden inşa edilen bu kaderci anlayış, beyin sorgulanabilirliğini ortadan kaldırır. Tanrının insanı yoktan var ettiği ve kaçınılmaz olan tek şeyin ölüm olduğu, hiç kimsenin ölümden kurtulamadığı, gücün ve zenginliğin boş olduğu ve herkesin bu dünyada olmasa da öldüğünde eşit olduğu inancı insanlara öğretilir. İnsanlar arasında hâkim kılınan bu kutsiyet durumu

esasinda beyin siyasal meşruyeti güçlendirir. Yönetimsel eksikliklerin hesaplaşma yeri de öteki dünyaya bırakılır: “Yok idim, yarattı, töretti beni; Küçücük çocuktum, büyüttü beni (1097). Gerek hekim getir, gerekse hoca; İlaç fayda kılmaz, vade dolunca (1065). Bütün canlılara, bir kapı ölüm; Girer bu kapıdan, yürüyen bütün (1134). Sarayları viran, eder bu ölüm; Bütün dernekleri dağıtır ölüm (1180). Dünya bir konaktır, mezar bir konak; Bu konak sonunda, ah-ret son durak (1390)” (Silahdaroglu, 1996). İktidarın meşruyet alanında insanların davranışları ve konuşmaları bile inceliklerle ele alınır. İnsanların bey karşısında özgürce konuşma hakkı yoktur: “Bu hali görünce, sakındım kendim; Dilimi tutarak, söz söylemedim (791). Deli ve de ahmak, kişidir bilin; Sormadan, beylere, kim açsa dilin’ (963). Kızıl dil kısaltır, senin yaşını; Esenlik dilerse, sıkı tut onu (964). Dedi ki Ay-Toldı, Hakan’ım bilir; Dilden gelen zarar, hayat söndürür (976). Cahillerdir, densiz, boş söz söyleyen; Boş sözlerdir onun, başını yiyen (986)” (Silahdaroglu, 1996). İnsanın en büyük düşmanı olarak dili görülür: “Anlayış ve bilgi, ileten dildir, Değerini bil ki, söyleten dildir. Dil değer buldurur, erdem buldurur, Dil değer düşürür, kelle vurdurur (162-163)” (Silahdaroglu, 1996).

Eserde toplumsal alana yönelik ortaya konulan düzenlemeler, daha çok beyin iktidarını tahkim etmeye hizmet eden birer mekanizma işlevi görür. İdeal devlet düzeninin tesisi ve bekası adına, toplumsal kurallar en ince ayrıntısına kadar titizlikle yapılandırılır. İktidar merkezli yönetim anlayışını odağına alan bu sistematik eğitim süreci neticesinde, egemenin zihin dünyasıyla uyumlu ‘ortak bir toplumsal hafıza’ inşa edilir. Toplumsal düzende insanların üstleneceği roller ve sorumluluklar, bizzat bey tarafından belirlenir. Bey bu belirleme yetkisini Tanrı’dan alır. Bu teokratik zemin üzerinde beye muhalefet etmek, Tanrı’nın iradesine karşı gelmekle eşdeğer kabul edilir. Topluma hâkim kılınan bu kutsiyet atfı, beye yönelik her türlü sivil veya siyasal itirazın önünü kapatır, iktidarı dünyevi eleştirilerden münezzeh kılar. Nihayetinde bu iktidar inşası, sadece siyasal ve toplumsal alanla sınırlı kalmayıp, sosyo-ekonomik ilişkileri de kapsayacak şekilde genişleyerek topyekûn bir kontrol mekanizmasına dönüşür.

Sosyo-Ekonomik Düzen

“Yiyecek, içecek, dağıt, büyürsün; Uzun ömür desen, aştı bulursun.”

Eserde, merkezinde beyin yer aldığı ve tamamen ona bağımlı bir sosyo-ekonomik düzen inşa edilir. İktisadi kaynakların dağıtımını üzerindeki mutlak karar verici mekanizma beydir. Dolayısıyla bireylerin refaha erişmesi ancak beyin ‘bahşetmesi’ ile mümkündür. Bu kurguda beyin varlığı bolluk ve bereketle, otoritesinin eksikliği ise yokluk ve kıtlıkla ilişkilendirilir. Beyin şahsiyle bütünleşen devlet aygıtının işleyişindeki iktisadi süreçlere de teokratik bir karakter sirayet etmektedir: “Tanrı’ya inanan, bilgili insan; Öüne konulan, aşı yer, inan (1740). Boğaza yemek, hem, sırtıma giyim; Benden eksik etmez, yaratan Rabbim (3743)” (Silahdaroglu, 1996). Kutsallaştırıcı telkinler, beyin sorumluluğunu azaltır. İnsanlar kutsal güç karşısında çaresizliğe mahkûm edilir: “Gözü tokluk gerek, terbiye, uyum; Açık-seçik olsun, sözün, tutumun. Doyumsuz olur o, gözü aç kişi; Gözü aca yetmez, dünyanın aşı (2000-2001)” (Silahdaroglu, 1996).

İnsanlar beye itaatte kusur etmemeli, lütfettiklerine şükretmeli ve hatta kendi payına düşeni bile diğer insanlarla paylaşmalıdır: “Gözü aç kişiler, doymaz mal ile Dünya onun olsa, aç, fakir, yine (2004). Kimde hayâ olsa, uyumlu olur; Kötü işlere hiç, el vurmaz, durur (2006). Kişi, yedir içir, paylaş malını; Seni harcamasın, sen harca malı (1192)” (Silahdaroglu, 1996). Temiz olan bey kendisi gibi temiz olanları sever. ‘Beylik taslamanın’, ‘yalanın’ ve ‘açgözlülüğün’ sonu yokluk ve açlıktır: “Kendini an tut, herkesten ayrı; Arıdır bu beyler, sever arıyı.(4109) Üç şeyden uzak dur, gayret et fazla; Bir, beylik taslama, söylerim, asla. Birisi de yalan, biri açgözlülük; Bu üçün’, üçü de, sonunda yokluk (4106-4107)” (Silahdaroglu, 1996). İnsanların kendisine verileden fazlasını talep etmesi bir nevi zalimlik görülür. Zalimliğin sonu ise ölümdür: “Çok saraylar yıktı, zalimin zulmü; Sonunda zalim de, açlıktan öldü (2035)” (Silahdaroglu, 1996). İnsanların dünya malının hırsına kapılması doğru değildir. İnsanlar kısmetinde olanla yetinmelidir: “Bey de olsa, kuldur, açgözlü olan; Kişide alçaktır, dilenci olan (2724). Dünyada zenginlik, dilerse özün; Doğru ol, doğru tut, özünle, sözün. Öbür dünyayı da, tutmak istersen; Doğru tut gönlünü, dilini özün (1747-1748)” (Silahdaroglu, 1996).

‘Tok ve aç’ zıtlığı üzerinden tanrısallık boyutu kazanan sosyo-ekonomik düzenin inşası, beyin insanlar nezdindeki kusursuzluğunu sağlar: “*Tok olsan da geçer, aç olsan geçer, Ne beye yüz verir, ne bay, kul seçer (4841). Avam karnı doysa, öküç gibidir; Boş sözle avunur, göbek büyütür. Yiyen, doyan, yatan, sade hayvandır; Hayvanlık dediğin, onun tavrıdır (988-989). Karnı doysa, tavrı, buğraya benzer; Karnı açsa eğer, zehir bile yer (1126)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bununla birlikte Hacib, beye de iktidarını sürekli kılabilmesi için tavsiyelerde bulunur: “*İnsanlık dediğim, iyilik olur; İyilik, yedirip, giydirmek olur (1636). Helal dünya kazan, kendine yedir; Doyur aç olanı, çıplağı giydire (3923). Yiyecek, içecek, dağıt, büyürsün; Uzun ömür desen, aştı bulursun (2322)*” (Silahdaroğlu, 1996). Bey soylu olmasının gereği olarak bunu yapmak zorundadır. İnsanlar da kendilerine lütufta bulunan beye karşı borçlu olduklarını asla unutmamalıdır. Açlık ve tokluk zıtlığı üzerinden insanlara öğretilen çaresizlik ve kadercilik anlayış, beye itaati ve sabrı destekleyici rol oynar. Bu süreçte beye atfedilen kutsallıklar beyi yüceltir. Öyle ki ortaya çıkan eksiklikler ve olumsuzluklar bile insanların eleştirisine kapatılır. Beyin egemenlik alanındaki sosyo-ekonomik düzenin inşası daha çok beyin güçlü kılınması dolayısıyla iktidar merkezli yönetim anlayışının desteklenmesi üzerinedir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Kutadgu Bilig sıradan bir siyasetname, devlet yönetimi kitabı olmadığı gibi Türk-İslam eserleri arasındaki ilk ve en önemli temel eserlerden biridir. Esasen, insanın var oluşunun nasıl ve neyle yüceltilebileceği üzerinde durur. Mutluluğun, bahtın, uğur ve meymenetin, iyiliğin hepsini içeren egemenliğin kaynağı eserde dile getirilir. Hacib her iki dünyada da insanları mutluluğa ulaştırmayı amaçlar. Tavsiye niteliğinde kaleme alınan eserde her ne kadar amaçlanan bu olsa da ideal devletin düzenine yönelik kriterlerin neler olduğu da inceliklerle ele alınır. Türk-İslam geleneğindeki mirasın da etkisiyle siyasal meşruluğun kaynağı olarak görülen otorite meselesi özellikle bu yönüyle anlatılır. Devletin işleyişinde iktidar merkezli yönetim anlayışı ön plana çıkarılır. Siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik alanlarda esas olan beyin yüceltilmesidir. Her alanda görünürlük ön plandadır. Beye devleti yönetmesinde yardımcı olacak hizmetkârların hangi özelliklere sahip olmaları, bu kişilerin görevlerini icra ederken hangi davranışları sergilemeleri gerektiği dâhil pek çok konu eserde inceliklerle ele alınır.

Hacib devlet işleyişinde diğer unsurları beyi konumlandığı yerin haricinde farklı bir yerde ve edilgen bir özellikte konumlandırır. Beyin merkezde konumlandırıldığı ve güçlü kılındığı düşünce yapısı eserde ön plandadır. Bu durumu karakterler arasında geçen diyaloglarla ortaya koyar. Devletin/beyin meşruiyetini sağlayan egemenlik kaynakları arasında ‘kut, nizam-ı âlem, küç ve ülüg’ yer alır. Bunlar beyin meşruiyetini güçlendirir ve beye koşulsuz-şartsız itaati sağlarken devletin ahenk içinde işlemesinde de oldukça önemli rol oynar. Bu düşünce, hem Türk töresi hem de İslam geleneğindeki tevhit teorisi esasında geliştirilerek birleşik iktidar (dini, siyasi, askeri ve toplumsal) pratiğinde harmanlanır. Beyin haricindeki her unsur devletin bekası ve toplumun huzuru için tehdit görülür. Bu nedenle de kolaylıkla feda edilebilir. Törenin işlemesinde de güvence beyin şahsen kendisidir. Bey ile devlet birlikteliği üzerine tercihler ön plandadır. Devlet, her türlü bireysel ve toplumsal çıkarların/tercihlerin üstündedir. Bu nedenle de bey, devletin istikrarı ve toplumun huzuru sağlama adına her alanı (siyasal, toplumsal ve sosyo-ekonomik) kendi doğasına uygun olarak en ince detaylarına kadar inceliklerle yapılandırır.

Eserde bilgi, akıl, zekâ, iyilik, kötülük gibi kavramlar incellikle işlenir. Bey ile devletin özdeşleştirildiği ve kutsallaştırıldığı bu süreçte yer yer müphemliklere de başvurulur. Din ve eğitimden faydalanılarak insanlar çaresizliğe mahkûm edilir. Toplumdaki her ferdin görev tanımları yapılır, rollere göre davranış şekilleri de ele alınır. Beyin düşüncesini paylaşan ortak bir toplumsal düşünce yapısı inşa edilir. Öyle ki insanların beyin dışında farklı arayış içerisine girmesi kabul edilmez. Tersine davranış sergileyenler ise egemenlik alanından dışlanır, hatta düşmanlaştırılır. İktidar merkezli bakış tarzının içkin halde olduğu eserde beyin devletin tüm alanlarını şekillendirmesine zemin hazırlanır. Devlet ile insan arasındaki ilişkilerde beyin her alana koşulsuz-şartsız hâkim olduğu edilgen bir toplumsal anlayış devlet işleyişinde etkilidir.

Devletin her alanı beyin mutlak denetimi altındadır. Öyle ki toplumsalı ilgilendiren (din, gelenek, eğitim vb.) konularda bile yegane belirleyici beydir. Bu nizamda huzur ve saadete erişmenin temel koşulu, beye rıza göstermek ve ona mutlak itaatten geçer. Devlet teşkilatının kuruluşuna ve işleyişine ilişkin kurallar da bu doğrultuda düzenlenir. Beyin otoritesinden yoksun bir düzenin kaçınılmaz olarak kaosa sürükleneyeceği varsayımı, toplumsal belleğe sistematik bir korku olarak zerk edilir. Bu ontolojik korkular aracılığıyla bireyler pasifize edilerek edilgen birer özneye dönüştürülür. Öyle bir noktaya gelinir ki, insanlar doğuştan sahip oldukları temel hakları dahi kendi varlıklarının bir parçası olarak değil, devletin inayetinin ve varlığının birer ‘tecellisi’ olarak görmeye başlarlar. Bireyler zamanla beyin zihin dünyasını içselleştirerek, onun ötekileştirdiği tüm unsurları düşman kabul ederler. Nihayetindeki bu süreç, beyin kendi egemenlik alanında inşa ettiği özgün düşünce tarzını, toplumun tamamına sirayet eden hegemonik ve hâkim düşünce biçimi haline getirir.

Devletin işleyişinde belirleyici olan bu yaklaşım, Türk siyasal hayatında iktidar merkezli yönetim anlayışını ön plana çıkarmıştır. Sistemin işleyişinde iktidar dışı unsurlara ne yer verilmiş ne de bu odakların egemenlik alanında barınmalarına müsaade edilmiştir. Töreyle bozma potansiyeli taşıyan oluşumlar ya bizzat bey tarafından ya da kolektif bir toplumsal refleksle sistem dışına itilmiştir. İnsanlar doğdukları günden itibaren aldıkları eğitimle “*beyin dostu dost, düşmanı ise düşman*” belleyecek şekilde mobilize edilmişlerdir. Koşulsuz-şartsız itaati erdem olarak içselleştiren insanlar, beyin iktidarına tehdit oluşturan her türlü riske karşı sürekli bir teyakkuz halinde tutulmuşlardır. Beyi Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi/temsilci olarak görmüşler, ona itaati Tanrı’ya itaatle eş değerde kabul etmişlerdir. Egemenlik kaynakları ile tahkim edilen bu anlayış, diğer Türk-İslam devletlerinin yönetim paradigmalarına da sirayet etmiştir. Bu durum, Kutadgu Bilig’in sadece tarihsel bir metin değil, Türk siyasal kültürünün kodlarını taşıyan temel bir ‘iktidar metodolojisi’ olduğunu kanıtlamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Bu çalışma tek yazarlı olduğundan dolayı katkı oranı %100’dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum yoktur.

Kaynaklar

- Acun, F. (Güz 2005). Avrupa Birliği’nin Türkiye ile İlgili Belgelerinde Laiklik. *Liberal Düşünce*, 5 (9), 51-67.
- Akcan, A. (2020). Eski Türklerde Devlet Yönetiminde Hâkimiyetin İlahi Temelleri. *Mecmua*, (10), 303-321.
- Akbal, İ. (2013). Türkiye’de Siyasal İktidar-Muhalefet İlişkilerinde Muhalefete Tahammülsüzlüğün Aynası: Basın ve Tavsiyeler. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (18), 31-49.
- Aliyev, R. (2020). *Türk mitolojisi*. Astana Yayınları.
- Altun, A., & Mazman, İ. (2020). Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti’ne İktidarların Meşruiyet Kaynakları. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 465-482.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig ve Türklük Bilgisi*. Türk Kültür Yayınları.
- Arsal, S. M. (197). *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul Üniversitesi. Hukuk Fakültesi Yayınları.

- Arslantaş, E. (2018). İslam Öncesi İle İlk Türk-İslam Devletlerinde Siyasi Yapı Ve Dış İlişkilerin Kıyaslanması. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (65), 7-27.
- Bal, Ş. (2017). Türk Kültüründe Egemenliğin Dinsel ve Mitolojik Kökleri. *Milel ve Nihal*, 14(1), 234-269.
- Bauman, Z. (2003), *Modernlik ve Müphemlik*, Ayrıntı Yayınları.
- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye Giriş*. Ötüken Neşriyat AŞ.
- Bayındır, A. (2019). Selçuklularda vuku bulan taht kavgaları üzerine bir değerlendirme Melikşah dönemi taht kavgaları (1072-1092). *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18 (1), 399-412.
- Boetie, Etienne de La (2018), *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. (Çev: Mehmet Ali Ağaoğulları), İmge Kitabevi.
- Chi-Huei, H. (1986). *Kutadgu Bilig ve Çin Askeri Taktiği*. Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, Tebliğler III. Türk Tarihi, Cilt:1, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Cassirer, E. (1984). *Devlet Efsanesi*, (Çev: Necla Arat), Remzi Kitabevi.
- Çaylak, A. (2012). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri. A. Çaylak, M. Dikkaya, C. Göktepe, & H. Kapu (Eds.). *Türkiye’nin Politik Tarihi* (4. Baskı) içinde (ss. 23-58). Savaş Yayınevi.
- Çetin, A. Y. (2015). Dede Korkut Kitabı’nda Baba, Oğul ve Baba-Oğul İlişkisi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 55-63.
- Çetin, H. (2010). *Totaliter Soylu Gelenek*, Kadim Yayınları.
- Çetin, H. (2012). *Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu*. İletişim Yayınları.
- Çetin, N. (2018). Türk Töresinde Askerliğin Yeri Ve Türkiye’de Askerliğe Bakış Açısında Meydana Gelen Değişmeler. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 161-175.
- Çilliler, Y. (2016). Türk Siyasal Hayatında Devlet ve Hikmet-İ Hükümet Geleneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (34), 416-430.
- Develi, H. (2006). *Mutluluk bilgisi (Kutadgu Bilig)*. Alkım Yayınları.
- Dilaçar. A. (1988). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (1987). *Kök Türkler: Kut, Küç, Ülüg* (2. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Oğuz’dan Selçuklu’ya: Boy, Konat ve Devlet* (2. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Doğan, N. (2002). Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi-I. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), 77-94.
- Durç, S. A. (2010). Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti. *Mukaddime Dergisi*, (1), 59-84.
- Dursun, D. (2012). *Siyaset Bilimi* (6. Baskı). Beta Yayınları.

- Enriquez, E. (2004). *Sürüden Devlete Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Deneme*, (Çev: Nilgün Tatal), Ayrıntı Yayınları.
- Ersever, H. (1993). Öğrenilmiş Çaresizlik. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 26(2), 621-632.
- Ertugay, F. (2012). Siyaset. H. Çetin (Eds.). *Siyaset Bilimi* (3. Baskı) içinde (ss. 3-28). Orion Kitabevi.
- Evcimen, Günsev, (1979), Batı Demokrasilerinde Kurumsallaşmış Muhalefet: İşlevleri ve Sorunları. Ord. Prof. Dr. Charles Crozat'ya Armağan, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Özel Sayı*, 139-147.
- Freud, S. (2000). Bir Yanılsamanın Geleceği Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları. (Çev: Aziz Yardımlı), İdea Yayınları.
- Freud, S. (2017). *Kitle Psikolojisi* (4. Baskı). (Çev: Kâmuran Şipal), Say Yayınları.
- Freud, S. (2017a). *Totem ve Tabu* (4. Baskı). (Çev: Kâmuran Şipal), Say Yayınları.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* (9. Baskı). Beta Yayınları.
- Hâcib, Y. H. (1985). *Kutadgu Bilig*. (Çev: Reşid Rahmeti Arat), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Heper, M. (2010). *Türkiye’de Devlet Geleneği* (3. Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*. (Edt: Buğra Kalkan), Liberte Yayınları.
- İba, Ş. (1998). *Ordu Devlet Siyaset* (1. Baskı). Sezai Ekinci Matbaası.
- İnalcık, H. (1959). Osmanlılar’da Saltanat Verâseti Usûlü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 14 (01), 69-94.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Kutad-gu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2005). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Yayınları.
- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji* (4. Baskı). Timaş Yayınları.
- Karpat, K. H. (2013). *Türk Siyasi Tarihi: Siyasal Sistemin Evrimi* (3. Baskı). Çeviren: Ceren Elitez, Timaş Yayınları.
- Kaya, A. & Özlü, O. (2023). Ordu-Siyaset İlişkisi ve Darbeler. A. Kaya (Eds.). *1923’ten 2023’e Türkiye Siyaseti* (1. Baskı) içinde (ss. 1-45). Akademisyen Kitabevi.
- Keskin, S., & Sönmez, M. F. (2015). Liderler ve Takipçileri: Siyasi Parti Liderlerinin Twitter Performansları ve Takip İlişkisi. *Selçuk İletişim*, 9 (1), 339-362.
- Machiavelli, N. (1997). *Hükümdar*, (Çev: Anita Tatlıer), Göçebe Yayınları.
- Mağat, M. (2020). Modernizmin Türk Devlet Algısına Etkisinde Bir Köken Tasavvuru Olarak Nizam-ı Âlem Ülküsü. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 193-202.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi* (5. Baskı). Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Okutan, E. (2014). *Türkiye’de Siyasal Muhalefet*. Selis Yayınları.

- Öğün, S. S. (2004). *Türk Politik Kültürü*. Alfa Yayınevi.
- Özlü, O. (2023). *Türk Siyasal Hayatında Bir Şablon Arayışı: İktidar-Muhalefet Roller ve Değişmeyen Yapısal Özellikler – Koşullu Demokrasi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, R. (2011). İslam Düşüncesinde Kadercî Anlayışın Sosyal ve Kültürel Temelleri. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 127-156.
- Platon. (1995). *Devlet*. (Çev: Sebahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz), Remzi Kitabevi.
- Polat, B. & Çöloğlu, R. (2023, Haziran-14-16). Türk Dünyası Destanlarından Türk Cihan Hâkimiyeti Anlayışına Bakış. (Ed. H.K., P.Y., M.S.). Almatı. *X. Uluslararası Türk dünyası araştırmaları sempozyumu* (ss. 501-508). Almatı: Kızdar Üniversitesi.
- Popper, K. (1994). *Açık Toplum ve Düşmanları II*, (Çev: Mete Tunçay-Harun Rızatepe), Remzi Kitabevi.
- Pusat, D. (1996). *Ordu ve Siyaset: Militarizmin Tarihsel Sürekliliği*. Nam Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (1996). *Toplum Sözleşmesi*. (Çeviren: A. Erenulu), Öteki Yayınları.
- Silahdaroglu, F. (1996). *Günümüz Türkçesiyle Kutadgu Bilig Uyarlaması*. Kültür Bakanlığı Yay.
- Turgut, N. Y. (2014). *Siyasal Muhalefet* (2. Baskı). İmaj Yayınevi.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (2017), “Ehvenişer”, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi:16.11.2017.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Introduction

Kutadgu Bilig, written by Yusuf Has Hacib, is considered one of the first and most important basic works among the Turkish-Islamic works. In the work, the mortality of the world and the survival of the hereafter are emphasised with concepts such as knowledge, reason, intelligence, goodness and evil. It emphasises how and with what human existence can be glorified. In addition, an understanding of order in political, social and socio-economic spheres is also at the forefront. While the existence of political power in state administration is sanctified with ambiguities, other elements, including the opposition, are rejected. The ground is prepared for the political power to shape the state. In the relations between the individual and the state, political power dominates every field unconditionally.

In this process, political power places itself at the centre of civilisation and constructs its legitimacy in the sphere of sovereignty through social fears such as hunger, war and enemies. It shapes all areas of the state with taboos built on ambiguities. It sanctifies and secures the ambiguous areas and taboos of power through laws. In the social sphere, it establishes a sacred sphere of power where people cannot easily reach power. These sacred decisions taken for state administration are positioned in an area outside the human will. This situation results in people ceasing to make efforts in the face of problems/events that they cannot find a solution to. People are forced to obey the decisions of the superior power. People begin to see even their birthright as a manifestation of the existence of the state. They even risk sacrificing their lives for this cause.

Turkish political culture always recognises the primacy and supremacy of the state with its absolute dominance over the individual and society. In Turkish political life, the idea of a sacred state has always been influential. In fact, this way of thinking has also been effective in the harsh and strict attitude of the government towards other elements. The work has the feature of being an important source in terms of examining the understanding of power-centred administration in Turkish-Islamic states. Although there are many studies on the work, there is no direct study that reveals this view of power-opposition relations (sacred power and passive/hostile opposition), which has become decisive in Turkish political life, and covers political, social and socio-economic fields. On the one hand, this article has tried to fill and correct this gap in the literature. On the other hand, it analyses the approach to political power and other elements, including the opposition, which are outside the power in Kutadgu Bilig.

Method

In this study, qualitative data from primary and secondary sources were analysed in order to evaluate the power-centred governance approach that is effective in Turkish political life. In the analysis of the data, an evaluation was made by using descriptive research method and text analysis method.

Findings

The power-centred understanding of government, which has become prominent in Turkish political life, is immanent in Kutadgu Bilig. So much so that this way of thinking was developed in the tradition of custom and religious beliefs and a blending was made in the practice of unified power. By shaping the state in line with the preferences of the power, the power-centred understanding of thought has been made evident in the social sphere. In the relations between the state and the people, a passive social understanding in which the political power unconditionally dominates every field has been effective in the functioning of the state.

People started to see even their birthright as a manifestation of the existence of the state. They thought like the political power and accepted other elements outside the power as enemies. This

situation has made the way of thinking constructed by the political power in the field of sovereignty the dominant way of thinking. People saw the political power as the shadow/representative of God on earth. They regarded obedience to political power as equivalent to obedience to God, and they supported this understanding with the sources of sovereignty that support political power. This immanent way of thinking in the work continued to be effective in other Turkish-Islamic states by affecting the social and socio-economic fields as well as the political field.

Conclusion

In this study, the power-centred management approach that is effective in Turkish political life in Kutadgu Bilig is evaluated. In Kutadgu Bilig, the main focus is on how and with what human existence can be glorified. Yusuf Has Hacib aims to make people happy in both worlds. Although this is the aim of the work, the criteria for the ideal state order are also discussed in detail. It adopts a power-centred management approach in the functioning of the state. The state is identified with the existence of political power. It is glorified in political, social and socio-economic fields. It prioritises the visibility of political power in every field.

This power-centred understanding of government in Kutadgu Bilig continues in other states in Turkish political life. This way of thinking is passed down from generation to generation as a cultural heritage. In Turkish political life, the state is placed at the centre. It is made unquestionably powerful. Other elements are positioned in a passive place outside the sphere of sovereignty. The legitimacy of political power is strengthened. Unconditional obedience to political power is emphasised. In order to strengthen this way of thinking, political power is strengthened and sanctified with the resources of sovereignty. What is important for political power is the harmonious functioning of all elements in the field of sovereignty. In this process, a unified power (religious, political, military and social) practice is used by combining Turkish tradition and the theory of unity in Islamic tradition.

Every area of social concern (religion, tradition, education, etc.) is carefully structured in accordance with the nature of political power. Other elements outside the political power, including the opposition, have no place in the system. People adopt a power-centred way of thinking through education starting from childhood. So much so that this becomes the dominant thought. With the education they receive, people accept "the friend of the political power as a friend and the enemy as an enemy". They see the political power as God's shadow/representative on earth. They consider obeying the political power as equivalent to obeying God. They recognise the state above all kinds of individual and social preferences. This way of thinking, which is inherent in the work, affected the social and socio-economic fields as well as the political field, and continued to be effective in other Turkish-Islamic states.